

Irina Romańska

Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego

Rozprawa: *Правда и вымысел в образе провинциальной России в прозе Бориса Екимова*

Promotor: Prof. dr hab. Jerzy Kapuściak

Streszczenie

Niniejsza rozprawa doktorska poświęcona jest problematyce prawdy i fikcji w realistycznej prozie współczesnego rosyjskiego pisarza Borysa Jekimowa (ur. 1938). Problem prawdy nie należy do łatwych ze względu na teoretyczną i metodologiczną złożoność tej kwestii i panujący wobec niej współcześnie sceptycyzm. Niemniej zagadnienie to stanowi centralne miejsce w utworach Jekimowa, któremu sprawiedliwie przyznano wiele prestiżowych krajowych nagród literackich, lecz który to wciąż pozostaje niesłusznie niedostrzegany i niedoceniany przez szersze kręgi czytelników. Dzieje się tak między innymi dlatego, że autor ponad dwustu opowiadań o rosyjskiej prowincji niejako świadomie pozostaje w cieniu głośniejszych nazwisk, pieczołowicie pielęgnując tradycję realizmu w literaturze rosyjskiej, szukając odpowiedzi na odwieczne pytania o prawdę, dobro i piękno. W niniejszej pracy przeprowadzona została analiza wybranych utworów Jekimowa publikowanych od roku 1999 r. w celu ustalenia, czy w fikcyjnym świecie dzieła poza prawdziwością estetyczną można dopatrywać się również prawdy wyższego rzędu, prawdy metafizycznej, która z kolei pozwala przekroczyć granice rzeczywistości literackiej i osiąść wiedzę na temat rzeczywistości pozaliterackiej oraz w jakiej zależności występują w nich prawda i fikcja. Narzędzia dla dogłębnego zbadania utworów w świetle badanej problematyki oferuje metoda fenomenologiczna Romana Ingardena. Można dostrzec wiele korelacji pomiędzy kluczowymi rozważaniami Jekimowa na temat literatury a koncepcjami Ingardena, szczególnie wyłożonymi w fundamentalnych rozprawach *O dziele literackim* i *O poznawaniu dzieła literackiego*.

Rozprawa doktorska składa się z wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia, streszczenia i spisu bibliograficznego. We wstępie przedstawione zostało uzasadnienie wyboru problematyki badawczej, określono cele, przedmiot i metodologię badań, zakres badanego materiału oraz strukturę pracy.

Teoretyczna część rozprawy zawiera historyczne tło tematyki badawczej od czasów antycznych, jak również przegląd współczesnych stanowisk wobec postrzegania zagadnień

prawdy i fikcji w literaturze. Należy jednak nadmienić, iż nie jest on wyczerpujący ze względu na, rzecz jasna, mnogość istniejących podejść. W pierwszym rozdziale zaprezentowano także wciąż mało znane odbiorcy rosyjskojęzycznemu koncepcje polskiego fenomenologa Romana Ingardena dotyczące dzieła literackiego, które stanowią podstawę metodologiczną dysertacji. Są to m. in. koncepcja ontologicznej budowy dzieła literackiego, koncepcja jakości metafizycznych, koncepcja miejsc niedookreślenia i konkretyzacji. W oparciu o nie w rozdziale zdefiniowano podstawowe narzędzia terminologiczne, niezbędne dla, jak się zdaje, dogłębnej analizy tekstów w świetle badanej problematyki, należą do nich przede wszystkim takie pojęcia, jak «*prawda*» i «*prawdziwość*», *quasi-sądy*, *jakości metafizyczne*, *idea dzieła*, *konkretyzacja estetyczna*, *przeżycie estetyczne* oraz inne.

W rozdziale biograficznym podjęto próbę przybliżenia sylwetki Borysa Jekimowa jako twórcy, dla którego szeroko rozumiana prawda (a wraz z nią i pozostałe składowe klasycznej triady, czyli dobro i piękno) ma wartość nadrzędną zarówno w kontekście twórczości literackiej, jak i ogólnie istnienia człowieka.

Na część analityczną składają się dwa rozdziały. Pierwszy rozdział analityczny jest podzielony na dwa podrozdziały. Przeprowadzono w nich analizę kluczowych opowieści Jekimowa *Pinochet* (*Пиночет*, 1999) oraz *Jesień w Zadoniu* (*Осень в Задонье. Повесть о земле и людях*, 2014), w których to autor kreśli wnikliwy i rzetelny obraz współczesnej prowincji rosyjskiej, na który składają się bohaterowie, związane z nimi sytuacje i zdarzenia oraz przestrzeń przedstawiona. Celem pierwszej analizy opartej o ingardenowską koncepcję «*prawdziwości*» jest ustalenie, w jaki sposób osiągnany jest przez pisarza efekt skrajnej autentyczności w przedstawieniu głównego bohatera (surowego i sumiennego przewodniczącego upadającego spółdzielczego gospodarstwa rolnego o przezwisku Pinochet) oraz ogólnej «*prawdziwości*» estetycznej danego utworu. Jeżeli w pierwszym podrozdziale analiza dotyczy głównie sylwetki postaci tytułowej, to w drugim podrozdziale dalsze dociekania skupiają się wokół przestrzeni świata przedstawionego w celu ustalenia warunków sprzyjających ewokacji jakości metafizycznej *tragiczności*. W analizie zaryzykowano stwierdzenie, iż to przede wszystkim w przestrzeni przedstawionej można znaleźć warunki dla jej uobecniania się w opowieści.

W drugim rozdziale analitycznym poruszona została kwestia występowania licznych miejsc niedookreślenia w opowiadaniach Jekimowa oraz podjęto próbę odnalezienia odpowiedzi na pytanie, dlaczego mimo ich obecności utwory te cechujące się

schematycznością jawią się wielu czytelnikom jako prawdziwe, przedstawiające rozpoznawalną rzeczywistość rosyjskiej prowincji. W rozdziale omówione zostały rodzaje miejsc niedookreślenia oraz czynniki wpływające na dokonanie możliwie jak najbardziej prawidłowej konkretyzacji.

Na podstawie przeprowadzonych badań w zakończeniu przedstawione zostały następujące wnioski: koncepcja dzieła literackiego R. Ingardena stanowi przydatne narzędzie dla zbadania realistycznych utworów w kluczu problematyki prawdy i fikcji. O osiągniętym przez Jekimowa efekcie «prawdziwości» w przybliżeniu obrazu współczesnej prowincji rosyjskiej i jej mieszkańców można stwierdzić na podstawie kilku spełnionych kryteriów «prawdziwości», m.in. ludzemu podobieństwu przedmiotów przedstawionych do tych istniejących w świecie pozaliterackim, skutecznemu dobieraniu środków przedstawienia, szczerości wypowiedzania się autora w dziele etc. Jednak mimo, iż zdaniem autora *Sporu o istnienie świata* prerogatywą dzieł sztuki, w tym literackiej, jest pełnienie funkcji estetycznej, fenomenolog dopuszcza również możliwość pełnienia przez dzieło literackie funkcji poznawczej, polegającej na dostarczaniu czytelnikom wiedzy o rzeczywistości pozaliterackiej, o ile pod uwagę bierze się pewien głębszy sens (ideę) dzieła, ujawniający się w nim wraz z odsłonięciem *jakości metafizycznych*. W przeanalizowanych utworach Jekimowa są to takie jakości, jak *ciężkość* usposobienia bohatera (uwarunkowana jego przebywaniem wśród społeczeństwa prowincjonalnego) oraz *tragiczność*, która cechuje przestrzeń przedstawioną. Przez nie docieramy do idei utworów, a więc prawdy metafizycznej, wykraczającej poza przedstawiony świat o charakterze quasi-rzeczywistym. Prawdą o stanie, w jakim znajduje się współczesna prowincja byłego imperium, staje się zatem idea kryzysu spowodowanego niekorzystnymi przemianami ustrojowymi, wszechogarniającego rozkładu, demoralizacji społeczeństwa obciążonego brakiem perspektyw i utratą wartości. Analiza występujących w opowiadaniach Jekimowa miejsc niedookreślenia pozwala ujawnić, mechanizm włączenia czytelnika do współtworzenia dzieła. Wypełniając miejsca puste w przedstawieniu obrazu rosyjskiej prowincji odbiorca zwraca się nie ku własnemu doświadczeniu, lecz opiera się na elementach «pełnych», co pozwala nie wychodzić za ściśle wyznaczone przez autora granice dzieła. Uwaga czytelnika oraz umiejętność poprawnego odczytania nie tylko konkretnie przedstawionych treści (opisów bohaterów, wydarzeń, miejsc), lecz również uchwycenia treści ukrytych (symboli, metafor) jak i intencji autora zapewnia możliwie jak najbardziej prawidłową konkretyzację utworu.